

The two-way relationship of love and morality in the personality of women in Khosrow and Shirin Nizami

sekofaYaghmaei¹, Mahmoud Sadeghzadeh², Hadi Heidarinia³

Received: 23/8/2021

Accepted: 10/1/2022

Abstract

This research aims to analyze and investigate the two-way relationship between love and morality in the character of women of Khosrow's and Shirin Nizami's systems in a descriptive-analytical way and with a library method. By examining the poem of Khosrow and Shirin, we can conclude that this poem is based on the love between people and the topic of ethics and moral virtues has a high position in this story. According to the structure of the story, Nizami has written the story in a suitable format for indirectly projecting ideas and teaching moral issues to the readers.

Keywords: *Nizami, Khosrow Shirin, woman, personality, ethics, romantic poems.*

¹- PhD student in Farsi language and literature, Yazd branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. Email: sh.yaghmaee@iauyazd.ac.ir orcid: 0000-0003-3197-4900

²- *corresponding author*. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. Email: mdz_41@yahoo.com orcid: 0000-0002-5651-3150

³- Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. Email: Heidari_hadi_pnuk@yahoo.com orcid: 0000-0002-1733-8126

Extended Abstract

1. Introduction

Criticism, which is the knowledge to assess the positive and negative aspects of a work, is divided into different branches such as artistic, social, moral criticism, etc. One of the important topics of moral criticism is to examine the content of literary works in terms of moral and religious beliefs and the writer's or poet's insight in this field. Ethical teachings have been effective in directing human behavior, and human historical experience shows that any society that deviates from the category of ethics and diligence will suffer irreparable damages. The importance of this issue has caused a large amount of religious texts and divine books to be devoted to moral teachings.

Persian literature has always been a suitable platform for expressing moral issues in different forms, sometimes directly and through the writing of special moral treatises and treatises, and sometimes indirectly, including poems and stories. have been.

Romance poems, which are the manifestation of Persian lyrical literature, are not exempted from the influence of human values and moral concepts, and therefore the study of this influence will be important to clarify, to what extent and how Persian literature in this area is based on moral principles and rules. The effect is accepted. This type of research will correct or complete our mental understanding of lyrical literature. The purpose of this research is to investigate the dimension of moral orientation in the character of women in Khosrow and Shirin, and an attempt has been made to clarify the effect of moral concepts on the character of women in Khosrow and Shirin.

Research questions

- 1- To what extent was Nizami influenced by moral standards in creating his fictional characters?
- 2- To what extent does the military consider itself obliged to observe moral principles?
- 3- What effect did moral standards have on the course of the military story?
- 4- What are the moral virtues and vices mentioned in the story of Khosrow and Shirin?

2. Literature Review

Analysis of love and ethics in Khosrow Shirin

In the system of Khosrow and Shirin, the relationship between love

and morality is a two-way relationship, and this can be understood from the analysis of the moral performance of the characters in the story. "Love is a single truth from the point of view of Nizami and many thinkers from the 6th century onwards. It is a meaning that is common in all the creatures of the world and it is in the maker or the creator as well as in his creation or his creations. Therefore, Nizami believes in the theory of the unity of love" (Pourjavadi, 1370: 335). He considers the ultimate possible virtue for man to be the virtue of love, the least characteristic of which is that it saves a person from self-centeredness and selfishness and causes He becomes perfect.

The effect of morality on love

The effect of morality on love can be seen most of all in the presence of Shirin. Loyalty, patience and most importantly, chastity and chastity are the most important manifestations of the effect of Shirin's moral beliefs on her love. In this poem, Nizami emphasizes the virtue of chastity by cultivating the character of Shirin, and throughout the story, his tone is such that he makes Shirin appear justified in being ascribed to this virtue.

The effect of love on morality

Describing Khosrow's character, Nizami describes the process of transforming sensual virtual love into human virtual love and shows that the power of change lies in the essence of love. For this reason, his love story appears as a mystical love. A story in which virtual love is a means for the evolution of the soul.

A military view of a woman's personality

In this system, two different and contradictory views of women can be found. First, the usual and familiar look that can be found in most ancient texts; A look that sees a woman as short-sighted, benefiting from the charm of beauty and cunning, unfaithful, dishonest and deceitful, and for this reason, such a woman deserves to be punished:

He said to Gilan, "No woman."

Mention the woman, but because he will fight

Don't be disgusted by the woman

Such a woman who never gets up

(nezami, 1368: p. 288)

But what is spoken in the condemnation of the woman in this poem are the words of the characters and the direct statement of the person.

A poet and contrary to the belief of some, "indicating his patriarchal thoughts" (Youssef Ghanbari, 1389: p. 156). is not.

sugar

Shaker is a fictional character that has no place in history and is "probably the creation of a military mind" (Ahmadanjad, 1375: p. 29). Shaker's character is that of a careless woman. The nobles of Khosrow's court, describing him, list his faults as being everywhere and "being arrogant with the specific and the general":

Page | 48

May you rest in peace

Do not break with anyone because of kindness
Cho Lale will win the cup with everyone
That person will not destroy Khan and us
(Military, 1368: p. 279)

Although she is not a famous woman; But he is bold and shrewd, and in addition to the fact that the king makes the kingdom his shrewd toy, his frankness and honesty are such that he tells him his fault recklessly and lays before him a solution to cure his foul mouth.

Sweet moral qualities

Nizami tries to develop Shirin's personality as he wants and to give her a face that differentiates her from the dominant image of women of her time, where women are considered to be uncommitted and crooked and unfaithful. Shirin is introduced in terms of a well-developed and decisive personality and finds two earthly and heavenly faces. It is to God. The advantage of this female face is that it has two earthly and heavenly aspects. That is, it appears in a human symbol and also in a superhuman form. It is both the source and subject of earthly love and also the medium of heavenly love and belonging to the essence of truth" (Okada, 1995: p. 734).

Avoiding sin, thinking about the future

Although Shirin considers his love as a heavenly destiny and destiny; But this belief is not an excuse to indulge in the pleasure of sin. The dominance of wisdom over Shirin's existence and his loyalty to the oath he took with Mehin Bano forces him to exercise self-restraint. Therefore, he decides to try as much as he can to avoid sin, and if he doesn't succeed in this task, he should at least be happy that he has fulfilled his duty.

Chastity and piety

Shirin is not free from the temptation of the soul, and there is a conflict between good and evil, love and lust. Shirin comes out proud in front of the first test of love and does not betray the love that has not even seen her in such a way that Shirin's chastity and her non-surrender cause

Khosrow to fall in love with her in spite of various infidelities and intrigues. leave Khosrow finally bowed down in front of the elders in front of Shirin's chastity:

My life is pure with this kindness

Who knew you lived like this?

(Military, 1368: p. 386)

Acceptance, respect for the wisdom of elders

Shirin is wise and admirable. He accepts the motherly advice of Mahin Bano, and he also has it in his heart not to give in to sin. In this way, he swears to Mehin Bano that even if he cries blood in love, he will not be anything other than Khosrow's legal mate. An oath that he keeps until the end of the story.

Maintaining self-esteem and human pride

Shirin's chastity and not surrendering to Khosrow's whims is an example of the respect that Shirin holds for himself. Even though he is a prince and has no father or brother to stop him from sinning because of their fear. But she is never willing to forget her originality and decency and knows that her value is much more than Khosrow's other women and concubines.

Belief in God

The psychological analysis of the poem shows, "Shirin has a religious personality and is stronger than Khosrow in terms of having a "superior self" and a moral conscience" (Iqbali and Qamari Givi, 2013: p. 12). The fear of God prevents him from sinning and he is afraid of the Day of Resurrection. In his effective and heartwarming prayer, he talks to God about his sorrow and asks him for the way to salvation. He asks God to satisfy him according to his will; But don't put too much pain on him.

Cleverness and knowledge

Shirin is very sarcastic and clever and has a calculating charm; Because she wants to become Khosrow's wife by maintaining chastity and find peace by his side. Khosrow also knows, although Shirin's tongue is sharp and rebellious; But his nature is tame. Even until the wedding night, Shirin maintains her wit and does not give in to Khosrow's connections, who were carrying her because of her drunkenness, so that Khosrow would discover her chastity in a sober state. Shirin's foresight is another manifestation of his cleverness.

Courage and courage

Shirin's courage is such that she tries to find a way to get her beloved man and runs away from Armenia alone, without informing her aunt Mehin Bano. His act of hiding in the spring and not being afraid that a stranger's eyes will fall on him also shows his boldness and recklessness; The most important sign of his recklessness is avoiding accepting the love of the greatest and most important official of a country and ignoring his will and refusing to perform the usual role of women in submitting to the will of men.

Patience in hardships, humility in love

Shirin passed various tests in life. The test of love, the test of separation, the test of power (observing justice in the government and abandoning it for love and fear of inability to manage the government) and tolerating a rival in love. These trials and tribulations refined Shirin and brought love to the stage of development. Although he was a prince and lived his life in pleasure, in the way of Khosrow's love, he submitted to many hardships and gave up everything for the sake of love.

Justice in government

After reaching the government, Shirin promotes justice and fairness; It frees the prisoners and removes the custom of oppression; He collects ransom and taxes from farmers and merchants and he does all this with the belief that the prayers of the subjects are better than the wealth of the world. From the influence of his justice in the world, the purity and order of the ruling It rules.

Advising, seeking knowledge

In his old age, Shirin learns 40 instructive and moral points from Kalila from Boghour Omid, and he advises Khosrow to stop being cheerful and try to gain knowledge, he warns him against oppressing the recluses and cursing them. Because the curse blows away the kingdom. Shirin is Khosrow's helper in difficult moments. He comforts him and serves him, and in the manner of the people of solitude and mysticism, he avoids grieving and says that until the last moment, there is hope for salvation and one should not add to one's hardship and suffering by grieving.

Loyalty in love

The loyalty and true love of Shirin is revealed from the fact that even though he knows that Khosrow has a secret and thousands of secrets, he does not give up his love and endures years of suffering. Nor is he seeking to make Farhad a means to heat his love market and compete

with Khosrow. After Khosrow's death, he cleverly deceives Shirouyeh to get out of the trap of marrying him. Then, after removing Khosrow's body, he curses his liver so that he will be by Khosrow's side forever and become a great example of loyalty in love.

Sweet maids and Khosrow

Shirin's maids who, in fact, reflect Shirin's personality traits, because Shirin is chaste and away from men. They are loyal to Shirin and strive for her comfort. They have no equal in bravery and have such freedom of action that their social status is equal to that of men. They are as skilled as men in hunting and polo, and they are equal to Khosrow and his companions.

Mary

In Nizami's narration, Maryam is hard-hearted and firm in prejudice; However, Maryam is an innocent woman who is trying to save her married life and her enmity with Shirin is not out of malice. Maryam is a strange woman in Khosrow's life and she was never treated as she deserved. She is a woman whom Khosrow married for political reasons and based on logic and reason.

Mehin Bano

In the military narrative, she is a judicious, kind, powerful, advice-giving woman, and in the position of a compassionate, pious and knowledgeable mother. The biggest moral action of the story is in his truth. He is the one who calls Shirin to chastity and his struggle of love and lust continues until the end of the story. Mehin is a pure and pure lady. He advises Shirin that the world needs good and bad and he does not know that the world has many tricks in its head.

In depicting the character of Mahin Bano, Nizami puts forward another of his distinct thoughts, and that is the issue of women's rule, which the prevailing opinion about is the impermissibility of women's rule; But Nizami presents a different point of view by depicting women-kings such as Mahin Bano in Khosrow's system and Shirin and Noshabeh in Iskandarnamih. In his opinion, the basis of the government is thought and justice, and whether the ruler is a man or a woman, he must be born with these virtues and good morals.

3. Methodology

In terms of the method, this research is a descriptive-analytical one, which was done with the content and intellectual analysis of the work, and from the point of view of the goal, this research is fundamental, and

in collecting data and analyzing them from the document or library method. And it has been used through paper writing. In this article, the author has tried to address the two-way relationship between love and morality in the character of women in Khosrow and Shirin Nizami.

Results

In the system of Khosrow and Shirin, the relationship between love and morality is two-way. By removing and discounting the exclusively sensual and physical aspect of love, Nizami depicts a love that begins with lust and impurity and ends with chastity and spiritual development and marital love. Farhad's love story is also like the sublime of mystical love. In this way, the most famous Persian love story is the story of chastity and piety, and this indicates the influence of Islamic beliefs on Nizami's mind and his commitment to literature. The effect of morality on love can be seen most of all in the presence of Shirin. Loyalty, patience and most importantly, chastity are the most important manifestations of the effect of Shirin's moral beliefs on her love.

In the study of the two-way relationship between love and morality in the character of Khosrow and Shirin women, among the reflected moral virtues, belief in God, chastity and courage are at the top, which is in harmony with the religious character and military-oriented thinking. In the text of the story, the virtues of loyalty, wisdom, self-esteem and giving advice are reflected much more than other statements, which are in harmony with the atmosphere of the story. Cunning and trickery are also reflected among the most important vices that are related to the story of love. In virtues, individual ethics and in vices, social ethics are more reflected.

In the system of Khosrow and Shirin Nizami, two different and contradictory views on women can be observed, the view that sees women as short-sighted, cunning, unfaithful, and unlovable and is a reflection of society's opinions, and the second view that revives the personality of women and It is a distinguished and distinguished military look. In this system, the virtues of women are reflected more than the virtues of men and their vices are less than the vices of men. In short, the moral characteristics of the female character in Khosrow and Shirin's poetry can be expressed as follows:

- The virtues of gratitude, truthfulness and frankness, chastity and belief in God, and its vices are promiscuity, usury, deceit and trickery.
- Sweet virtues, courage, chastity and piety, loyalty, patience in the face of hardship, humility, shame, admonition, respect for the wisdom of elders, thinking about the future, belief in God, wisdom and wisdom,

maintaining self-esteem, giving advice, seeking knowledge, fairness and justice in government, art and It is artistic and has no moral vices.

- Khosrow's maids lack moral virtues and their vices are lying, impurity, jealousy and envy.

- The virtues of maidservants are sweet, chastity, loyalty, bravery, godliness and no moral vices.

- Maryam lacks moral virtues and prejudice and callousness are her moral vices.

- The virtues of Mahin Bano, bravery, magnanimity and forgiveness, hospitality, chastity, wisdom Wisdom and knowledge is an admonition and lacks moral vice.

References

Ahmadnejad, Kamel; Analysis of military works, second chapter, Tehran: Paya, 1375.

Tharwat, Mansour; The treasure of wisdom in military works, Tehran: Amir Kabir, 1370.

Riyahi, Lili; Heroes of Khosrow and Shirin, second chapter, Tehran: Amir Kabir, 1376.

Zarinkoub, Abdul Hossein; Pir Ganja in search of nowhere; Ch II, Tehran: Sokhn, 1374.

Satari, Jalal; The shadow of Izot and Shukrkhand Shirin; Tehran: Marz, 2013.

Saidi Sirjani, Ali Akbar; The image of two women; 6th Ch., Tehran: Pikan, 1379.

Gholamrezaei, Mohammad; Lyrical stories in verse from the beginning of Dari Persian poetry to the beginning of the 7th century; Tehran: Fardabah, 1370.

Ferdowsi, Abulqasem; Shah nameh; The fifth chapter, by the efforts of Saeed Hamedian, Tehran: Qatr, 1379.

Nizami, Elias bin Yusuf; Khosrow and Shirin; Corrected by Barat Zanjani, Tehran: University of Tehran Publishing House, 1368.

articles

Iqbali, Ibrahim and Hossein Qamari Gavi; "Psychological examination of three Persian lyrical systems", Persian Language and Literature Research Quarterly, Vol. 2, 2013, pp. 1-16.

Amir Ghasemi, Mino; "Some Elements of Tragedy in the Story of Khosrow and Shirin", Proceedings of the International Congress of the Ninth Century of Nizami Ganjavi's Birth, Volume 1, edited by Mansour Sarwat, Tabriz: Tabriz University Publications, 1372, pp. 78-97.

Okada, Emiko; "The Image of a Woman in Persian Taghzali Poetry", translated by Hashim Rajabzadeh, Ayendeh, Year 12, Vol. 11, 1365, pp. 721-734.

- Porjavadi, Nasrallah; "Sweet in the spring", Danesh Publication, No. 64, 1370, pp. 146-255.
- Javadi, Ziauddin; "Shame and Azram in two lyrical works of Weiss and Ramin and Khosrow and Shirin", Kihan Farhangi, Vol. 145, 1377, pp. 20-25.
- Reza, Inayatullah; "Religious Policy of Khosrow II Parviz", Farhang, No. 43, 2011, pp. 1-20.
- Taghiani, Ishaq and Samaneh Jafari; "The sweetest wisdoms of Khosravi in the most lyrical work of Nizami, Amir Khosro and Hatfi", research paper on lyrical literature, University of Sistan and Baluchistan, year 7, no. 13, 2018, pp. 39-69.
- Karmi, Mohammad Hossein; "Study and analysis of Shah-Zen in the military perspective", Bostan Adab, Volume 2, No. 2, 2009, pp. 133-159.
- Loimi, Soheila; "Ethical orientation in prominent characters in the system of Khosrow and Shirin", Ethical Researches, Vol. 2, 2016, pp. 189-208.
- Nowrozi, Zainab; "Examination of female character in military poetry", Association for the Promotion of Persian Language and Literature, Term 10, 2014, Birjand University, pp. 503-515.
- Youssef Ghanbari, Farzaneh; "Analysis of female personality with a perspective taken from analytical psychology in the system of Khosrow and Shirin", Women and Culture Quarterly, Vol. 24, 2014, pp. 109-121.
- Youssef Ghanbari, Farzaneh; "Is Shirin's voice the same as military thought?", Literary Thoughts, vol. 4, 2009, pp. 141-156.
- Nikobakht, Naser; Ramin Nia, Maryam; "Ganjavi's ideal military woman in the sweet mirror", Social-Psychological Studies of Women (Women's Studies), Vol. 4, 2008, pp. 139-157.
- Pak Nia, beloved; "Khosrau and Shirin from a Feminist Perspective", Journal of Women's Studies (Journal of Women's Studies), Vol. 1, 2016, pp. 115-142.
- Fatemi Seyedhossein, Draper, Maryam, "Review of the structure of characters in Khosrow and Shirin Nizami", Literary Essays, No. 4, 2018, pp. 53-77.
- Jodi Nemati, Akram; "Woman in the Mirror of Persian Poetry, Strategic Studies of Women, Vol. 12, 2010.
- Heydari, Betul; "Research and analysis of moral concepts in the romance poems of Persian literature until the end of the 6th century AH", master's thesis, supervisor Seyed Mehdi Noorian, 2013, Isfahan University.
- agriculture, narcissus; "Analysis of the six moral virtues in the system of Khosrow and Shirin Nizami with an emphasis on the educational style of Martin Seligman, Islamic lifestyle with a focus on health, Vol. 1, 1400, pp. 61-77.
- Moayed, Heshmat; "Maryam and Shirin in the poetry of Ferdowsi and Nizami", Iran-Shenasi, Vol. 3, pp. 526-539.

فصلنامه

سال ۲۰، شماره ۸۰، بهار ۱۴۰۲، ص ۱۷۱-۱۹۵

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.20.80.171>

DOR: [20.1001.1.17352932.1402.20.80.4.5](https://doi.org/10.2634/Lire.20.80.171)

رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی

شکوفه یغمایی^۱؛ دکتر محمود صادقزاده^۲؛ دکتر هادی حیدری نیا^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۶/۱ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰

چکیده

این پژوهش، در صدد است تا به شیوه توصیفی-تحلیلی و با روش کتابخانه‌ای به تحلیل و بررسی رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی بپردازد. با بررسی منظومه خسرو و شیرین، می‌توان نتیجه گرفت که این منظومه بر محور عشق میان انسانها شکل گرفته و موضوع اخلاق و فضایل اخلاقی در این داستان از جایگاه والایی برخوردار است. با توجه به ساختار حکایت، نظامی داستان را در قالبی مناسب برای طرح غیرمستقیم اندیشه‌ها و آموزش مسائل اخلاقی به خوانندگان سروده است.

کلیدواژه‌ها: نظامی، خسرو شیرین، زن، شخصیت، اخلاق، منظومه‌های عاشقانه.

۱۷۱

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۰، شماره ۸۰، تابستان ۱۴۰۲

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

sh.yaghmaee@iauyazd.ac.ir orcid: 0000-0003-3197-4900

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. - نویسنده مسئول

mdz_41@yahoo.com orcid: 0000-0002-5651-3150

۳. استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران

Heidari_hadi_pnuk@yahoo.com orcid: 0000-0002-1733-8126

مقدمه

نقد، که دانشی برای ارزش سنجی جنبه‌های مثبت و منفی هر اثر است به شاخه‌های مختلفی مانند نقد هنری، اجتماعی، اخلاقی و... تقسیم می‌شود. یکی از موضوعات مهم نقد اخلاقی، بررسی محتوای آثار ادبی از لحاظ عقاید اخلاقی و دینی و بینش نویسنده یا شاعر در این زمینه است. آموزه‌های اخلاقی، پیوسته در جهتگیری رفتارهای انسانی مؤثر بوده است و تجربه تاریخی بشر هم نشان می‌دهد که هر جامعه‌ای از مقوله اخلاق و اهتمام بدان فاصله بگیرد، متحمل خسارت‌های جبران‌ناپذیر خواهد شد. اهمیت این مسئله سبب شده است که حجم فراوانی از متون دینی و کتابهای آسمانی به آموزه‌های اخلاقی اختصاص یابد.

ادبیات فارسی نیز همواره در هر دوره‌ای، بستر مناسبی برای بیان مضمونهای اخلاقی در شکلهای مختلف، زمانی به صورت مستقیم و از طریق تدوین اندرزنامه‌ها و رساله‌های خاص اخلاقی و زمانی به صورت غیرمستقیم و در ضمن اشعار و داستانها بوده است.

منظومه‌های عاشقانه نیز، که تجلی‌گاه ادبیات غنایی فارسی است از تأثیر ارزشهای انسانی و مفاهیم اخلاقی برکنار نبوده است؛ لذا بررسی این تأثیرپذیری، حائز اهمیت خواهد بود تا روشن شود، ادبیات فارسی در این حیطه تا چه میزان و چگونه از اصول و ضوابط اخلاقی اثر پذیرفته است. این نوع بررسیها، سبب تصحیح یا تکمیل برداشتهای ذهنی ما از ادبیات غنایی نیز خواهد شد. هدف این پژوهش بررسی بُعد اخلاق‌مداری در شخصیت زنان در خسرو و شیرین است. تلاش شده است تا میزان اثرگذاری مفاهیم اخلاقی در شخصیت زنان خسرو و شیرین روشن، و مشخص شود نظامی در خلق شخصیت‌های داستانی خود تا چه حد آنها را تحت تأثیر موازین اخلاقی و چه میزان خود را به رعایت اصول اخلاقی ملزم دانسته و موازین اخلاقی در سیر داستان چه تأثیری داشته است و فضائل و رذایل اخلاقی این داستان چیست. هدف دیگر این پژوهش، بررسی رابطه اخلاق و عشق در این منظومه است. در نظر گرفتن نتایج تحلیل عملکرد اخلاقی شخصیت‌ها حاکی است که تأثیر موازین و بایدها و نبایدهای اخلاق در رابطه عاشقانه شخصیت‌ها و ویژگیهای عشق آنها اثرگذار بوده است.

پیشینه تحقیق

درباره نظامی و منظومه خسرو شیرین، پژوهشهای زیادی شده است:
- نوروبی (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی شخصیت زن در شعر نظامی» به این موضوع اشاره کرده که نظامی در خمسه، بسیاری از ابعاد شخصیتی زن را، اعم از سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و تاریخی به نمایش گذاشته است.

- لویمی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «اخلاق‌مداری در شخصیت‌های مطرح در منظومه خسرو و شیرین» فقط به بررسی شخصیت شیرین و خسرو پرداخته و به این نتیجه رسیده که شیرین در عشق، وفادار و پایبند است و به خسرو عشق می‌ورزد و زنی پاکدامن است که به اصول اخلاقی پایبند است و در مقابل، خسرو مردی عیاش و خوشگذران است.

- یوسف قنبری (۱۳۹۴) در مقاله «تحلیل شخصیت زن با دیدگاهی برگرفته از روانشناسی تحلیلی در منظومه خسرو و شیرین»، شخصیت شیرین را با آرتمیس، الهه ماه و شکار، مطابقت کرده و به این نتیجه رسیده که شیرین از بسیاری جهات با الهه ماه و شکار یونان قابل انطباق است.

- نیکوبخت و رامین نیا (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «زن آرمانی نظامی گنجوی در آیین شیرین» نتیجه گرفته‌اند که در این منظومه، شیرین زنی است که با داشتن جاذبه‌های ظاهری، برخورداری از آزادی کامل و داشتن عشقی پرشور به خسرو در همه حال خویشتن‌دار است و دامن خود را به هوسهای زودگذر نمی‌آلاید و پایبند به قوانین خانواده و اجتماع است.

- پاک نیا (۱۳۸۶) در مقاله «خسرو و شیرین از منظر زنانه نگری» به این موضوع پرداخته است که شیرین در این داستان از یک سو، بسیار متفاوت از زن سنتی چهره‌نگاری شده و شاخص آن ابتکار عمل او در فرایند عاشقی است. از سوی دیگر، بسیاری از اوصافی که به‌طور کلاسیک به جنس زن نسبت داده شده، چون بی‌وفایی، فریبکاری، جادوگری از زبان قهرمانان و ضد قهرمانان داستان در مورد شیرین و به‌طور کلی در مورد زن در این داستان هم مطرح شده است.

- فاطمی و درپر (۱۳۸۸) در مقاله «بررسی سازوکار شخصیت‌ها در خسرو و شیرین نظامی بر اساس الگوی کنش‌گر گریماس» به این موضوع پرداخته‌اند که الگوی

گریماس در تحلیل شخصیت‌های منظومه خسرو و شیرین تا حدی مفید و کارآمد است و بر اساس این الگو، خواننده با ذهنیتی روشن می‌تواند روابط و مناسبات شخصیت‌ها را دنبال کند.

- جودی نعمتی (۱۳۸۰) در مقاله «زن در آینه شعر فارسی» به این نکته اشاره کرده است که آثار نظامی، آینه آرمانشهر ادبی زنان است که از پس قرون به دست ما رسیده است و بخشی از آرمانها و نیز واقعیت‌های امروزی را در خود نشان می‌دهد.

- حیدری (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی و تحلیل مفاهیم اخلاقی در منظومه‌های عاشقانه ادبیات فارسی تا پایان قرن ششم هجری» به این موضوع اشاره کرده است که منظومه‌های عاشقانه فارسی از لحاظ اشتغال بر واژگان اخلاقی غنای مناسبی دارند و شاعران کوشیده‌اند تا در پردازش شخصیت‌های منظومه‌های خود، آنان را مقید به موازین اخلاقی ترسیم کنند و تأثیرات مثبت و دوسویه عشق مجازی و اخلاق را نشان دهند. نویسنده برای تحلیل مفاهیم اخلاقی این منظومه‌ها از «طرح تحلیل مفاهیم اخلاقی منظومه‌های عاشقانه» استفاده کرده است. این طرح به سه سطح «متن، گزاره‌ها و واژگان» پرداخته و از سه ابزار «شخصیت‌پردازی»، «علوم بلاغی» و «بسامد واژگان» استفاده کرده است.

- کشاورزی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فضایل ششگانه اخلاقی در منظومه خسرو و شیرین نظامی با تأکید بر سبک تربیتی مارتین سلیگمن»، به این نتیجه رسیده است که شخصیت خسرو با توجه به دارا بودن فضایی چون رأفت و عشق، خرد و توان کنجکاو و دوست‌داشتن است و شخصیت شیرین با آراستگی به فضیلت میانه‌روی، عشق، تعالی و توان دوست داشتن، خودکنترلی، معنویت و امید به شکوفایی و تعالی سرآمد است به گونه‌ای که عشق به خسرو سبب تکامل وجودی و پرورش ابعاد شخصیت او شده است.

با توجه به پیشینه تحقیقات در زمینه شخصیت زنان در خسرو و شیرین تاکنون در باب تحلیل و بررسی رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی، پژوهشی انجام نشده است. هیچ‌کدام از این پژوهشها به‌طور کامل به بررسی شخصیت اخلاقی زنان پرداخته است؛ بنابراین تحقیق در این زمینه برای اولین بار صورت گرفته و نوآورانه است.

روش پژوهش و ضرورت تحقیق

این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است که با تجزیه و تحلیل محتوایی و فکری اثر، انجام شده و از دیدگاه هدف، این پژوهش، بنیادی است و در جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آنها از روش اسنادی یا کتابخانه‌ای و از راه برگه‌نویسی بهره برده شده است. نگارندگان در این مقاله کوشیده‌اند تا به رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی بپردازند.

بحث و بررسی

واکاوی عشق و اخلاق در خسرو شیرین

منظومه خسرو و شیرین، غنای بسیاری را در زمینه تحلیل رابطه اخلاق و عشق از خود نشان می‌دهد. رابطه عشق و اخلاق در این منظومه، رابطه‌ای دوسویه است و این امر را می‌توان از تحلیل عملکرد اخلاقی شخصیت‌های داستان دریافت. افزون بر این، نظامی در آغاز منظومه، نظر خویش را درباره عشق باز می‌گوید. دیدگاه او نسبت به عشق، عرفانی است که نتیجه‌ای اخلاقی به بار می‌آورد. او بر این باور است که علت غایی و فاعلی جهان، عشق است و افلاک از برای عشق آفریده شده‌اند. ارزش جهان به عشق است و جز عشق، هیچ چیز هستی حقیقی ندارد. شاعر، عشق را در میل و کشش طبیعی موجودات عالم به هم می‌جوید؛ کششی که در تمام موجودات جاری است؛ چون کشش مغناطیس و آهن و کاه و کهریا و بدین ترتیب، همه جوهرها به‌سوی مرکز خویش میل دارند.

عشق از نظر نظامی و بسیاری از متفکران قرن ششم به بعد، حقیقت واحدی است؛ معنایی است که در همه موجودات عالم، ساری است و هم در صانع یا خالق هست و هم در صنع او و یا مخلوقات او. بنابراین نظامی معتقد به نظریه وحدت عشق است (پورجوادی، ۱۳۷۰: ۳۳۵)

از آنجا که عشق را تنها می‌توان از راه ظهور آن در مظاهر مختلف شناخت، موجودی که بیش از همه از این مظهریت برخوردار است، انسان است. روح انسان از روز ازل عاشق محبوب الهی شده است و از برکت این عشق، جمال الهی را در مظاهر هر صنع جستجو می‌کند؛ پس عشق افراد انسان به هم‌نوع نیز مسبوق به عشق ازلی اوست (همان: ۳۳۶)؛ به همین سبب، نظامی به سراغ داستان خسرو و شیرین می‌رود و

مراتب مختلف عشق را نشان می‌دهد. وی نهایی‌ترین فضیلت ممکن را برای بشر، فضیلت عشق می‌داند که کمترین خاصیتش این است که انسان را از پرداختن به خود و خودپرستی نجات می‌دهد و سبب کمال وی می‌شود؛ زیرا خودبینی و خودپرستی، بزرگترین مانع رسیدن به خداوند و با خدابینی مغایر است.

تأثیر اخلاق بر عشق

تأثیر اخلاق را بر عشق بیش از همه در وجود شیرین می‌توان باز یافت. وفاداری، شکیبایی و مهمتر از همه پاکدامنی و عفاف، مهمترین نمودهای تأثیر معتقدات اخلاقی شیرین بر عشق اوست. البته باید توجه کرد در این منظومه نیز تعریف شاعر از پاکدامنی شیرین، ساخته و پرداخته او و خاص شخصیتی شاهزاده و غیرمسلمان است و با تعریف پاکدامنی در اخلاق اسلامی لزوماً همخوان نیست؛ چنانکه شیرین در برخوردهای آغازینش با خسرو از معاشرت با وی پرهیز ندارد و تا پایان داستان نیز از ناز معشوقی و نمودن زیباییهای خود برای تسلیم خسرو بهره می‌برد.

شیرین، رها کردن عشق خسرو و پرداختن به دیگری را بر خود حرام و ناروا می‌داند و اگرچه رنج بسیاری بر خویشتن هموار می‌کند تا پایان هجران در راه عشق به جوانی سبکسر و بی‌وفا، صبر و وفا در پیش می‌گیرد.

نظامی در این منظومه با پروراندن شخصیت شیرین بر فضیلت عفاف تأکید ویژه‌ای میکند و در سراسر داستان، لحن وی چنان است که شیرین را در متصف بودن به این فضیلت، محق جلوه دهد. توصیه‌های مهین‌بانو و شرح هوسرانیهای خسرو و طرح عشق پاک فرهاد نیز نشان‌دهنده تأکید نظامی بر این فضیلت است. «مهمترین اثری که نظامی در آن از دفاع از عفت به‌طور تدریجی یا تصریحی سخن می‌گوید، خسرو و شیرین است» که در آن به دو عامل مهم عفت، پرهیزگاری (پرهیزگاری شیرین) و صبر و شرم و حیا (در آبتنی شیرین در چشمه) اشاره شده است (ثروت، ۱۳۷۰: ۱۲۹). علاوه بر انگیزه خداترسی، شیرین از پیامد دنیایی هوسرانی و رسوایی چون ملامت مردم و سیری و بیزاری خسرو پس از برآورده شدن هوسهایش نیز بیم دارد و تأکید وی بر عفاف به برآورده شدن خواست او برای ازدواجی بر اساس قوانین عرف و دین منجر می‌شود؛ بدین ترتیب در این منظومه، هم فواید اخروی و هم نتایج دنیوی عفاف نموده می‌شود.

بر این اساس، نظامی را باید سلسله‌جنبان ترسیم عشق پاک دانست که به ازدواج و طرح عشق در زندگی زناشویی منتهی می‌شود؛ زیرا «در فرهنگ ما عشق و عاشقی از آغاز به قصد زناشویی است» (ستاری، ۱۳۸۳: ۲۵۴). نظامی با درک این نکته است که به رفع عیب منظومه ویس و رامین می‌کوشد و عشق دوسری اما گناه‌آلود ویس و رامین را به عشق دوسری اما پاک خسرو و شیرین بدل می‌کند که به ازدواج می‌انجامد؛ از همین رو، خسرو و شیرین الگوی دلبستگی در فرهنگ ما شده است و «چشم‌اندازی روشن از مهرکاری بزرگان قوم ایرانی به شیوه‌ای اخلاقی در برابر دیدگانمان می‌گشاید» (رک: ستاری، ۱۳۸۳: ۱۵۵).

تأثیر عشق بر اخلاق

نظامی با ترسیم شخصیت خسرو، روند تبدیل عشق مجازی شهوانی به عشق مجازی انسانی را توصیف می‌کند و نشان می‌دهد که در بنمایه عشق، نیروی تغییر نهفته است. تغییر شخصیت شیرین در مسیری است که از کمال شروع می‌شود و به سمت کمال بیشتر می‌رود؛ اما شخصیت خسرو از نقص به سوی کمال پیش می‌رود. فرهاد نیز از عشق به دنبال هدف والاتری است و شیرین تنها وسیله تعالی‌جویی اوست و به همین سبب، این مضمون، داستان عشق او را عشقی عرفانی جلوه می‌دهد. داستانی که در آن، عشق مجازی وسیله‌ای برای تکامل روح است. شیرین در راه عشق خسرو از خواسته‌ها و تعلقات خود می‌گذرد و به عشقی به دور از خودخواهی می‌رسد که سبب تهذیب اوست در حالی که آغاز عشق وی به خسرو و تمام فراز و نشیب‌های داستان نیز از خودبینی اوست.

نگاه نظامی به شخصیت زن

منظومه خسرو و شیرین از منظومه‌هایی است که در تحلیل نگاه و رویکرد تاریخی جامعه ایران به زنان کارآمد است. در این منظومه، دو نگاه متفاوت و متناقض به زنان را می‌توان پی گرفت: نخست، نگاه معمول و آشنایی که در بیشتر متون کهن می‌توان آن را بازیافت؛ نگاهی که زن را کم‌خرد، بهره‌ور از افسون جمال و مکار، بی‌وفا، بی‌آرم و دغلکار می‌بیند:

بسا زن کو صد از پنجه نداند عطارد را به زرق از ره براند

زنان مانند ریحان سفالند درون سو خبث و بیرون سو جمالند
(نظامی، ۱۳۶۸: ۱۹۶)

و از همین روی، چنین زنی مستحق تنبیه است:

به گیلان در نکو گفت آن نکو زن میازار ار بیازاری نکو زن
مزن زن را ولی چون برستیزد چنانش زن که هرگز برنخیزد
(نظامی، ۱۳۶۸: ۲۸۸)

نگاه دوم، نگاهی ممتاز و متمایز است که نه تنها تفاوتی میان زن و مرد از حیث انسان بودن قائل نیست که امکان برتری زن را بر مرد نیز مردود نمی‌داند و به احیا و بازسازی شخصیت زن می‌پردازد:

نپوشد بر تو آن افسانه را راز که در راهی زنی شد جادویی ساز
یکی آیین و شانه درافکند به افسونی به راهش کرد در بند
(همان: ۷۶)

اما آنچه در نکوهش زن در این منظومه به زبان می‌آید، سخنان شخصیت‌هاست و اظهارنظر مستقیم شخص شاعر و برخلاف باور برخی، «نشان دهنده اندیشه‌های مردسالارانه وی» (یوسف قبری، ۱۳۸۹: ۱۵۶). نیست. در رفع تناقض ظاهری این دو نوع نگاه، باید گفت آنچه در نکوهش زن گفته می‌شود، باور رایج عصر نظامی است که از زبان شخصیت‌ها طرح می‌شود و آنچه در ستایش زن است، اندیشه و نظر شخصی نظامی است که حاصل تجربه‌های شخصی خوش وی از زندگی با آفاق و مادرش رئیس‌ه کرد، و نیز طرح نویی است که وی به‌عنوان اندیشمندی آگاه در مسئله قضاوت در باب زنان در می‌افکند و با پردازش شخصیت‌هایی چون شیرین و مهین‌بانو در پی طرح و اثبات آن و به چالش کشیدن اندیشه سنتی درباره زنان است.

اختصاص دادن بخش مهمی از اشعار نظامی به زنان و پادشاهی آنان، نشان می‌دهد که در اندیشه هدفمند نظامی، نه تنها پادشاهی زنان ناپسند نیست؛ بلکه بسیار طبیعی و مستحسن است. افکار بلند این بزرگمرد درباره زنان، مثبت بوده و در روزگاری که اعتقاد جمعی جامعه بر ضعیفه بودن زنان و پرده‌نشینی آنان، تأکید می‌ورزیده، نظامی، زنان را در عالترین منصب و فعالترین جایگاه تصمیم‌گیری اجتماع یعنی مقام فرمانروایی جای داده است (کرمی، ۱۳۸۹: ۱۳۵).

نظامی در این منظومه، قدرت اداره کشور، بدون اتکا به مردان، خردمندی و هدایت

و رهبری مرد را تا رساندن او به کمال در وجود شیرین قرار می‌دهد و از او شخصیتی می‌سازد که از شخصیت مرد داستان بسیار برتر است و برخلاف تصور رایج از زن نه تنها کم‌خرد، مکار، بی‌وفاء، بی‌آزرم و دغلکار نیست که نماد خردمندی، صداقت در عین زیرکی، پاکدامنی و وفاداری تا پای جان و با وجود بی‌وفایی مرد است.

شکر

شکر شخصیت تخیلی است که در تاریخ جایی ندارد و «احتمالاً ساخته ذهن نظامی است» (احمدنژاد، ۱۳۷۵: ۲۹). «ممکن است داستان وی، انعکاسی از شخصیت تاریخی شیرین و ناخرسندی بزرگان از ازدواج شاه با او یا یادآور قصه گل در داستان ویس و رامین باشد یا برای برجسته کردن شخصیت شیرین پرداخته شده باشد» (زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۱۰۵). شخصیت شکر، شخصیت زنی بی‌پرواست. بزرگان دربار خسرو در توصیف او، عیش را هرجایی بودن و «گستاخی کردن با خاص و عام» برمی‌شمارند:

به هرجایی چو باد آرام گیرد چو لاله با همه کس جام گیرد
ز روی لطف با کس در نسازد که آن کس خان و مان را در نبازد
(نظامی، ۱۳۶۸: ۲۷۹)

نظامی شخصیت‌های زن داستانهای خود را بسیار متفاوت از باور رایج جامعه می‌پرورد. این ویژگی را می‌توان در شکر نیز باز یافت. اگرچه او زن خوشنامی نیست، جسور و زیرک است و افزون بر اینکه شاه مملکت را بازیچه زیرکی خویش می‌سازد، صراحت و راست‌گویی، چنان است که عیب او را بی‌پروا به او می‌گوید و چاره‌ای برای درمان بویناکی دهانش پیش پای او می‌گذارد. شکر، پرورده جامعه‌ای است که در آن، زنان و مردان بر یک صدر جای می‌گیرند و از همین روست که با وجود کار ناپاکی که بدان اشتغال دارد، «نه تنها باج ده داروغه و توسری‌خور محتسب ولایت نیست که با شاه مملکت هم مغرورانه محاجه می‌کند و زیرکانه مغلوبش» (سعیدی سیرجانی، ۱۳۷۹: ۳۳). اگرچه نظامی می‌کوشد دامن شکر را از گناه مبرا کند و بگوید، بزرگان اصفهان و عجزوان همه بر پاکدامنی شکر گواهی دادند، نمی‌توان انکار کرد که گرچه وی دامن نیالوده، کارش ترویج فحشا و عشرتکده‌داری است و نظامی تنها برای وجه جلوه دادن خسرو در انتخاب همسری چون شکر، سعی در برائت ساحت او دارد.

شاید نیز نظامی می‌خواهد، پاکدامنی و عفت و آلوده نشدن شکر را بیان کند و بگوید

که زن خود باید طالب عفت خویش باشد و حتی چنین زنی هم می‌تواند خود را پاک نگه دارد؛ اما این دلیل و حجتی است بس سبک و بی‌ارزش؛ چه آلودن دیگران به‌عنوان وسیله‌ای برای نیالودن خویش، ناجوانمردی و خودپرستی و عجب است و بعید است از نظامی اگر چنین منظوری داشته باشد (غلامرضایی، ۱۳۷۰: ۱۹۱)؛

به همین سبب است که شکر چون گل گورابی سرنوشتی جز این ندارد که از عشق زودگذر خسرو مدت زمانی اندک، بهره برد و پس از ملول شدن شاه، تنها یکی از زنان حرمسرای او شود. اینکه اصیل است و جای در قلب و چشم خسرو دارد، شیرین است و شکر را یارای برابری با شیرین نیست. تنها پاداشی که شکر به سبب پاکدامنی‌اش می‌گیرد این است که به همسری پادشاه درمی‌آید و از روش گناه‌آلود پیشین، دست برمی‌دارد و پس از آن برای همیشه از صحنه داستان بیرون می‌رود؛ اما شیرین تا پایان عمر خسرو با اوست و شاهبانوی ایران می‌شود.

صفات اخلاقی شیرین

در روایات تاریخی از شیرین بیشتر به‌عنوان کنیز یاد شده است. مورخان عموماً نظر شایسته‌ای نسبت به وی ندارند؛ اگرچه به زیبایی و خردمندی وی اذعان کرده‌اند. شیرین در شاهنامه نیز از طبقات پایین جامعه و دوست و محبوبه سالهای جوانی خسرو است و جز عشق هوسناک سالهای جوانی خسرو نیست:

چو پرویز ناباک بود و جوان پدر زنده و پور چون پهلوان
ورا در زمین دوست شیرین بُدی برو بر چو روشن جهان‌بین بُدی
(فردوسی، ۱۳۷۹، ج ۹: ۲۱۱)

شیرین از نظر فردوسی، حسود و گناهکار و به خون مریم آلوده است:

ز مریم همی بود شیرین به درد همیشه ز رشکش دو رخساره زرد
به فرجام شیرین ورا زهر داد شد آن نامور دخت قیصرنژاد
از آن چاره آگه نبذ هیچ‌کس که او داشت آن راز تنها و بس
(فردوسی، ۱۳۷۹، ج ۹: ۲۱۸)

شاید به همین سبب، فردوسی از وی چندان یاد نکرده است؛ اما نظامی، مرگ مریم را ناشی از تقدیر الهی می‌داند و این روایت را رد می‌کند که شیرین به او زهر خورانده

است و باور دارد، شیرین با نیروی همت خود مریم را از پای درآورده است (ر.ک. نظامی، ۱۳۶۸: ۲۶۶). علت این توجیه این است که در روایت نظامی، شخصیت محوری منظومه، که به آن اصالت و اعتبار می‌بخشد و نظامی را به سرودن آن برانگیخته، شخصیت شیرین است. نظامی با توجه به مقتضیات فرهنگ اسلامی و با شناختی که از جامعه خود داشت، می‌دانست برای طرح داستانی عاشقانه، باید از تمهید غیرمسلمان بودن شخصیت‌ها سود برد. به همین دلیل مثلاً شیرین را انتخاب می‌کند که مفری برای الگو نشدن وی باشد. به علاوه شیرین غیرایرانی است و تسلط خسرو بر او، رنگ حماسی دارد؛ چنانکه در داستانهای شاهنامه، زن از کشورهای بیگانه است.

از سوی دیگر نجابت دختری مسلمان و ویژگیهای فرهنگی ملت مسلمان ایران نمی‌پذیرفت، دختری مسلمان، قهرمان ماجرای عاشقانه‌ای شود و تنها بر اسب نشیند و در جستجوی محبوب، بیابانها را درنوردد و قبل از مشروعیت یافتن تماس با مردی بیگانه با او سخن گوید. رفع این تنگناها تنها با گزینش دختری از ارمنستان امکانپذیر می‌شد (جوادی، ۱۳۷۷: ۲۳).

بدین ترتیب، نظامی فرصت می‌یابد تا شخصیت شیرین را چنانکه می‌خواهد بی‌پروا و به وی چهره‌ای ببخشد که او را از تصویر مسلطی متمایز کند که از زنان هم‌عصر او وجود دارد. در جایی که زنان، کم عهد و کژ رفتار و بی‌وفا دانسته شده‌اند، شیرین به لحاظ شخصیتی پرورش‌یافته و مصمم معرفی می‌شود و دو چهره زمینی و آسمانی می‌یابد.

شیرین که جلوه‌ای از دل‌انگیزترین سیمای زن را در شعر داستانی عاشقانه می‌نمایاند در منظومه‌های عارفانه، نمونه‌ای از عشق به حق یا سایه‌ای از عشق به خداست. امتیاز این سیمای زن، این است که دو جلوه زمینی و آسمانی پیدا می‌کند؛ یعنی در نماد انسانی و نیز در نمود فوق بشری، ظاهر می‌شود. هم مایه و موضوع عشق خاکی است و هم واسطه عشق افلاکی و تعلق به ذات حق (اوکادا، ۱۳۶۵: ۷۳۴).

پرهیز از گناه، عاقبت‌اندیشی

شیرین اگرچه عشق خود را قضای آسمانی و سرنوشت مقدر می‌داند، این اعتقاد را بهانه‌ای برای تن دادن به لذت گناه قرار نمی‌دهد. تسلط خرد بر وجود شیرین و وفاداریش به سوگندی که نزد مهین بانو خورده است، او را به خویش‌ن‌داری وامی‌دارد.

وی به خود نهیب می‌زند که اگر خسرو را از خود براند، طاقت دوری از وی را ندارد؛ اما اگر از تندی و سرکشی خود نیز بکاهد، «چو ویسه در جهان بدنام گردد» (نظامی، ۱۳۶۸: ۳۰۲). وی خطاب به خسرو، که او را سنگدل می‌پندارد، می‌گوید، بدون عشق نیز دلی مهربان داشت و اکنون که عاشق شده، لطافت و رقت طبعش چندین برابر شده است؛ اما نمی‌تواند تسلیم هوسهای دل شود و بر سر چیزی که وجود او را بر باد می‌دهد، قمار کند و پیوسته جویای خوشی باشد؛ زیرا ارزشمندتر و اصیلتر از خوشی نیز در جهان هست. خسرو برخلاف او اصالت را به لذت می‌دهد؛ اما شیرین با همه ارزشی که برای لذت قائل است به ارزشهای والای دیگری نیز معتقد است که یکی نیکنامی است و دیگری شرم از خدا و حفظ پاکدامنی و نیز توانایی تسلط بر خویشتن که او را از خطا باز می‌دارد:

جهان نیمی ز بهر شادکامی است دگر نیمه ز بهر نیکنامی است
چه باید طبع را بدرام کردن؟ دو نیکونام را بدنام کردن؟
همان بهتر که از خود شرم داریم بدین شرم از خدا آزریم داریم
(نظامی، ۱۳۶۸: ۱۵۰)

به همین روی، تصمیم می‌گیرد تا آنجا که در توان دارد برای پرهیز از گناه بکوشد و اگر در این کار موفق نشد، حداقل به این دلخوش باشد که به وظیفه خود عمل کرده است.

پاکدامنی و پرهیزگاری

شیرین از وسوسه نفس تهی نیست و در درونش جدال خیر و شر و عشق و هوس جریان دارد؛ اما باز نمود بیرونی این جدال، خیر و عشق است. وی بی‌اینکه به مهین بانو، عمه‌اش حقیقت را بازگوید در پی خواست دل، می‌گریزد و به مداین می‌رود و مهین بانو را به رنج گرفتار می‌سازد. پس از دیدار خسرو در چشمه، «هوای دل» او را وسوسه می‌کند. خسرو را، که از وی تنها به خبر و تصویری شنود است، رها می‌کند و جوان زیبایی را که بر سرچشمه دیده درمی‌یابد؛ اما در کنار میل نفس او به خوش زیستن، وی روحی بلند و پاک دارد و به همین روی با خردمندی ناشی از پاکدامنی‌اش از تسلیم به هوای دل پرهیز می‌کند و به خود نهیب می‌زند که از این کار دوری کند؛ زیرا «روا نبود نمازی در دو محراب» و «دو صاحب را پرستش کرد نتوان» (نظامی، ۱۳۶۸: ۸۴)؛ بدین

_____ رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی

ترتیب، شیرین در برابر اولین آزمون عشق، سربلند بیرون می‌آید و به عشقی که حتی او را ندیده است، خیانتی نمی‌کند به گونه‌ای که پاکدامنی شیرین و تسلیم نشدن او سبب می‌شود، خسرو با وجود بیوفایی‌ها و سوداهای گوناگون، باز دل به هوای او بسپارد؛ زیرا شیرین تنها گنجی است که خسرو به آن نرسیده و به حکم طبع بشریش، کنجکاو گشودن دری است که گشودنش را بر وی ممنوع کرده‌اند. خسرو عاقبت در حضور بزرگان در برابر پاکدامنی شیرین، سر تعظیم فرود می‌آورد:

ز من پاک است با این مهربانی که داند کرد ازین سان زندگانی؟
(نظامی، ۱۳۶۸: ۳۸۶)

یکی از نشانه‌های پرهیزگاری شیرین، پوشیدگی اوست:

پرند ماه را پیوند بگشاد ز رخ برقع ز گیسو بند بگشاد
(همان: ۲۶۴)

وی پوشیدگی خود را معادل پرهیزگاری و مبارک رویی می‌خواند:

مبارک رویم، اما در عماری مبارک بادم این پرهیزگاری
(همان: ۳۳۳)

پوشیدگی در ایران باستان از وجوه مهم فرهنگی، و بین بانوان طبقه اشراف بیش از عوام رایج بوده است. «الگوی پوشش شیرین از سویی به الگوهای پوشش زنان در دوران ساسانی شباهت دارد و از سویی دیگر با الگوهای پوشش دوران نظامی (دوره اسلامی - ترکی) مطابقت می‌کند» (طغیانی و چوقادی، ۱۳۸۸: ۱۳۰).

پندپذیری، احترام به خرد پیران

شیرین خردمند و پندپذیر است؛ نصایح مادرانه مهین بانو را می‌پذیرد و خود نیز در دل دارد که به گناه تن نسپارد؛ به همین روی، نزد مهین بانو سوگند می‌خورد که حتی اگر در عاشقی خون گرید، جز جفت حلال خسرو نشود؛ سوگندی که تا پایان داستان آن را حفظ می‌کند.

حفظ عزت نفس و غرور انسانی

پاکدامنی شیرین و تسلیم نشدن او به هوای نفس خسرو، نمونه‌ای از حرمتی است که شیرین برای خود قائل است. با اینکه وی شاهزاده است و پدر و برادری ندارد که نهیب

و ترس آنها او را از گناه بازدارد، هرگز حاضر نیست، اصالت و نجابت خود را فراموش کند و می‌داند ارزش او بسی بیشتر از دیگر زنان و کنیزکان خسرو است. وی با وجود همهٔ محنتهایی که می‌کشد با قاطعیتی ستودنی بر سر اعتقاد و عزت خویش است. او سمبل شخصیتی معنوی است که روا نمی‌دارد، لحظه‌ای به خواری تن دهد و چنانکه مهین بانو از او خواسته بود، هرگز شکوه و شأن خود را فراموش نمی‌کند:

گر او ماه است ما نیز آفتابیم اگر کیخسرو است افراسیابیم
(نظامی، ۱۳۶۸: ۱۲۰)

در ادبیات فارسی، نمونهٔ این سخنان را از زبان کمتر زنی می‌توان یافت که چنین بر احساسات خود مسلط باشد و اجازه ندهد، هوای نفس او را فریب دهد؛ زنی که پیش از این در فرهنگ و سنت جامعه و حتی در سنت شعری و ادبی بازیچهٔ مرد است.

خداباوری

تحلیل روانشناختی منظومه نشان می‌دهد، «شیرین اصولاً شخصیت دینی دارد و از نظر برخورداری از «من برتر» و وجدان اخلاقی از خسرو قویتر است» (اقبال و قمری گیوی، ۱۳۸۳: ۱۲). هراس از خدا او را از گناه بازمی‌دارد و در مرگ مریم نیز اگرچه شادمان می‌شود از روز قیامت می‌هراسد. در نیایش مؤثر و دلنشین خود، که تعبیرات و اصطلاحات آن از اعتقادات نظامی سرچشمه می‌گیرد و او را شخصیتی عارف جلوه می‌دهد، غم دل با خدا باز می‌گوید و راه نجات را از او می‌جوید؛ از خداوند می‌خواهد او را به قضای خویش راضی سازد؛ اما رنجی مافوق طاقتش بر دوش او نگذارد؛ خداوند را غیاث المستغیثین می‌نامد و او را به امور معنوی و مقدسی چون سوز سینهٔ پیران مظلوم، یارب یارب صاحب گناهان، دامن پاکی دین پروران، صاحب سری پیغامبران، طاعات صواب و دعاهاست مستجاب و نام مهین الهی سوگند می‌دهد و خداوند نیز در کارش فراخی حاصل می‌کند. طبق روایات تاریخی نیز شیرین «از موقعیت خود برای تبلیغ انجیل در دربار ساسانی بهره می‌جست. وی کلیسای مسیحی را از نظر مادی حمایت کرد و خسرو را به احداث کلیسا و صومعه‌ای برای عبادت خود واداشت» (رضا، ۱۳۸۱: ۱۲).

زیرکی و دانایی

شیرین را «آمیزه‌ای از عقل و عشق» دانسته‌اند؛ یعنی بهره‌ور از خرد و در نهایت عاشق

(ستاری، ۱۳۸۳: ۲۴۸). وی بسیار طناز و زیرک است و دلربایی حسابگرانه‌ای دارد؛ زیرا می‌خواهد با حفظ پاکدامنی به همسری خسرو درآید و در کنارش به آرامش برسد. در پاسخ دادن به خواهش خسرو، بسیار با مهارت عمل می‌کند و سبب تن ندادن به وصال را شایسته نبودن خود برای شاهی چون خسرو می‌داند. در واقع، وی در عین اینکه خسرو را از خود، دور می‌کند به خود نزدیک می‌سازد و خسرو نیز می‌داند، اگرچه زبان شیرین تند و سرکش است، طبعش رام اوست؛ بدین گونه «نظامی از شیرین نقشی رقم‌زده که هر زنی آرزومند سرمشق گرفتن از او برای جلب عاشق بیوفای خویش با تدابیر و چاره‌گریهایی نظیر شگردهایی است که شیرین به کار برده است» (همان: ۲۴۷). وی یارای آن دارد که از سر احتیاط و پیش‌بینی در به روی پادشاه محتشمی چون خسرو بندد و از عملی بپرهیزد که سبب تهمت زدن مردم شود:

حدیث آنکه در بستم روا بود که سرمست آمدن پیشم خطا بود
چو من خلوت‌نشین باشم تو مخمور ز تهمت رای مردم کی شود دور؟
(نظامی، ۱۳۶۸: ۳۰۸)

شیرین تا شب زفاف نیز زیرکی خود را حفظ می‌کند و تن نمی‌دهد به وصال خسرو که از شدت مستی او را به دوش نهاده می‌آورند تا خسرو در حالت هشیاری، پاکدامنی او را دریابد. در شاهنامه، شیرویه، شیرین را به جادوگری متهم می‌کند؛ اما شیرین با آشکار کردن موی و روی خود، خطاب به بزرگان و شیرویه می‌گوید، جادوگری وی در زیبایی و سخندانی و هوشمندی او بوده است:

مرا از هنر موی بد در نهان که آن را ندیدی کس اندر جهان
نمودم همه پیشت این جادویی نه از تنبل و مکر وز بدخویی
(همان: ۲۸۸)

«آیلرس، دانشمند آلمانی، شیرین را بازتاب جدیدی از افسانه‌های مربوط به سمیرامیس می‌داند که ریشه آن به ملکه تاریخی آشور، سامورامات می‌رسد» (مؤید، ۱۳۷۵: ۵۲۶). نسبت جادوگری، که شیرویه در شاهنامه به شیرین می‌دهد، یکی از هنرهای سمیرامیس افسانه‌هاست. «این اتهام به شعر نظامی هم سرایت کرده و کنیزان خسرو، شیرین را جادوگری کاردیده توصیف می‌کنند» (همان: ۵۳۴).

آینده‌نگری شیرین، نمود دیگری از زیرکی اوست. شیرین، خواهان این است که خسرو به کار تدبیر ملک پردازد و سپس به فکر لذت

و خوشباشی باشد و بداند که او از سر دوستداری واقعی، خواهان رسیدن خسرو به تخت است و اگر دشمنش می‌بود، دولت‌پرستش نبود. شیرین باور دارد، حضور او ذهن خسرو را چنان به خود مشغول می‌کند که او را از کار ملک بازمی‌دارد در حالی که پادشاهی در نسل خسرو از قدیم‌الایام بوده است و باز باید به دست او برسد (نظامی، ۱۳۶۸: ۵۶۱).

«البته شاید شیرین به نظر جاه‌طلب برسد، چون او خود صاحب تاج و تخت است، انتظارش برای شهبانو شدن کاخ خسرو، جاه‌طلبانه نیست» (امیرقاسمی، ۱۳۷۲: ۱۹۰).

شجاعت و جسارت

جسارت شیرین بدان حد است که برای دست یافتن به مرد محبوبش، خود چاره‌جویی می‌کند و یکه و تنها از ارمنستان می‌گریزد بی‌اینکه به عمه‌اش مهین بانو خبری بدهد. عمل وی در آبتنی در چشمه و نهرا سیدن از اینکه چشم بیگانه‌ای بر وی بیفتد، نیز حاکی از جسارت عمل و بی‌پروایی اوست. مهمترین نشان بی‌پروایی او، پرهیز از پذیرش عشق بزرگترین و مهمترین مقام کشور و بی‌اعتنایی به خواست او و سرباز زدن از اجرای نقش همیشگی زنان در تسلیم به خواست مردان است؛ اما در وجود شیرین، جمع بین عقل و عشق، هیچ‌یک را قربانی دیگری نمی‌کند؛ لذا با وجود تمام سرکشی‌ها و خودداری‌هایش به پای خود به خیمه‌گاه خسرو نیز می‌شتابد. واکنش او در برابر خواست شیرویه نیز از روحیه‌ای دلیر سرچشمه می‌گیرد بویژه که تصمیم وی درباره انتخاب یا عدم انتخاب شیرویه به‌عنوان همسر، نوعی حرکت سیاسی است.

شیرین فردی معمولی نیست. شهبانوست و حرکتش باید سیاسی باشد. اینک در مقابل شاهی خائن و درخواستی بیشرمانه قرار دارد. وی دقیقترین حرکت ممکن را انجام می‌دهد؛ هم شاه خیانتکار پدرکش را مات می‌کند و هم نام خود را پاک و سزاوار (امیر قاسمی، ۱۳۷۲: ۱۹۳).

صبر بر سختی‌ها، فروتنی در عشق

شیرین آزمونهای مختلفی را در زندگی پشت سر نهاد. آزمون عشق، آزمون فراق، آزمون قدرت (رعایت عدالت در حکومت و رها کردن آن به خاطر عشق و ترس از ناتوانی در اداره حکومت) و تحمل رقیب در عشق. این بلاها و آزمونها شیرین را صافی کرد و عشق را در او به مرحله تکامل رساند. وی اگرچه شاهزاده بود و زندگی را به لذت

می‌گذراند در راه عشق خسرو به سختی‌های بسیاری تن سپرد و به خاطر عشق از همه چیز خود گذشت. کنیزکان خسرو، که از شیرین به رشک بودند به دروغ او را جادوگری نامیدند که قصد جادو دارد و به همین روی، بنا را واداشتند، قصر شیرین را در جایی بد آب و هوا بسازد. شیرین سختی‌های زیستن در این قصر را نیز برتافت؛ قصری که به روایت نظامی در محلی بر پا شده بود که از گرمی و دلگیری آن، طفل در هفته‌ای پیر می‌شد و زندانسرایی تنگ و دوزخ و عقوبت باره‌ای دور از جهان بود. افزون بر این، اگرچه نگهبانان و کنیزکان مشکوی خسرو پنداشتند که شیرین یکی از کنیزان خسرو است، شیرین نیز با ایشان مطابق تصوّرشان، کنیزانه رفتار کرد و این امر، نشان از قدرت تطابق شیرین با محیط و انعطاف‌پذیری و نیز فروتنی او در عشق است که گرچه خود شاهزاده است برای خاطر خسرو، اجازه می‌دهد او را کنیز بپندارند. این سختی‌ها با توجه به قرائن داستان، حداقل یازده سال به طول انجامیده است؛ زیرا خسرو یک سال در طلب حکومت و یک سال در هوس شکر بود و زمان ازدواج خسرو با شیرین نیز شیرویه نه سال داشت.

عدل در حکومت

شیرین پس از رسیدن به حکومت، عدل و انصاف پیش می‌گیرد؛ زندانیان را آزاد می‌کند و رسم ستم از زمان برمی‌اندازد؛ باج و خراج را از دهقانان و بازرگانان برمی‌دارد و این همه را با این باور انجام می‌دهد که دعای رعیت از مال دنیا بهتر است؛ از تأثیر عدالت او در جهان نیز صفا و سامان حکمفرما می‌شود:

فراخی در جهان چندان اثر کرد که یک دانه غله صد بیشتر کرد
(نظامی، ۱۳۶۸: ۱۸۱)

شیرین یک سال بر مردم فرمان می‌راند و در این یک سال، «نه مرغی بلکه موری را نیاززد»؛ اما به فرجام، هراسان شد که مبدا از شوریده سری، عاشقی و اشتغال خاطرش به عشق خسرو به امر حکومت، چنانکه شایسته است، نپردازد و به رعیت ستم کند؛ لذا تصمیم می‌گیرد از شاهی کناره گیرد:

همی ترسید کز شوریده رای کند ناموس عدلش بی‌وفایی
نبود از رای سستش پای بر جای که بیدل بود و بیدل هست بی‌رای
(همان: ۱۸۲)

نصیحت گویی، دانش طلبی

شیرین در کهنسالی از بزرگ امید چهل نکته پندآموز و اخلاقی از کلیله می‌آموزد و خسرو را اندرز می‌دهد که چندی از نشاط و طرب دست بدارد و به کسب دانش بکوشد؛ او را از ظلم به خلوت‌نشینان و نفرین آنان بر حذر می‌دارد؛ زیرا نفرین، ملک را بر باد می‌دهد؛ او را به رعایت رعیت و پرهیز از تکبر و فاصله گرفتن از مردم فرامی‌خواند؛ زیرا دوری از مردم و غرور، شاه را از توجه و مراعات آنان باز می‌دارد و ممکن است، پادشاه دیگری که در حق مردم نیکخواه است به اجماع آنان به قدرت برسد. وی از زندگی اخروی خسرو نیز غافل نیست و او را به فراهم آوردن توشه آخرت با بخشش خواسته‌اش فرامی‌خواند.

شیرین در لحظات سختی خسرو، یار اوست؛ او را تسکین می‌دهد و خدمت می‌کند و به شیوه اهل عزلت و عرفان از غم خوردن پرهیز می‌دهد و می‌گوید تا آخرین لحظه، امید نجاتی هست و نباید با غم خوردن بر سختی و رنج خود افزود. باید با سختی‌های روزگار ساخت و از بازیهای روزگار بی‌آزم دوری گزید. از آنجا که هیچ‌کس در جهان پایدار نیست، نباید از فانی بودن رنجید. تعلق و وابستگی بیشتر به دنیا، رنج بیشتر بار خواهد آورد؛ پس از دست دادن نعمات دنیا، رسیدن به آسایش بیشتر است. انسان باید در این دنیا به شکمواری نان، قناعت کند نه اینکه پشتواری مال دنیا ببندد که سبب رنج او شود. وی خسرو را به خرسندی که نتیجه آن آسودگی است و به عزلت‌گزینی فرامی‌خواند. عشق شیرین، سبب کمال خسرو در زندگی مادی خویش است و نهایتاً به دستیابی او به کمال معنوی نیز منجر، و خسرو بهره‌مند از کمال روح و جسم می‌شود. شیرین از خسرو می‌خواهد به پیش‌بینی گذشتگان در باب پیامبر اعتماد کند؛ زیرا این پیامبر حجتی الهی دارد و نمی‌توان در برابر او سرفرازی و تکبر از خود نشان داد. اگر خسرو به دین وی بگردد از مکافات ایزدی رها می‌شود و به سعادت ابدی و نیکنامی دست می‌یابد.

وفاداری در عشق

وفاداری و دوستداری راستین شیرین از آنجا آشکار می‌شود که با اینکه می‌داند، خسرو سری دارد و هزاران سودا، باز از دوستداری خود دست نمی‌شوید و سالها رنج را به جان می‌خرد. «در حالی که خسرو شایسته وی نیست، وفاداری، عفت و تابو، رها کردن

اولین عشق و پیوستن به دیگری را مانع است» (یوسف قنبری، ۱۳۸۹: ۱۴۳). حتی دوستداری راستین فرهاد، که شایسته زنی چون اوست و شیرین ارزش آن را می‌داند در عشق او تزلزلی به وجود نمی‌آورد. «وی در برابر عشق فرهاد، نه از حرم پروردگاران نادیده مردمی است که دست و پایش را گم کند و از بیم وسوسه نفس به زاویه ریاضت پناه برد» (سعیدی سیرجانی، ۱۳۷۹: ۲۲) و نه در پی آن است که فرهاد را وسیله‌ای برای گرمی بازار عشق خود و رقابت با خسرو قرار دهد؛ پس از مرگ خسرو نیز با زیرکی، شیرویه را می‌فریبد تا از دام ازدواج با او رهایی یابد؛ سپس برکنار پیکر خسرو بر جگرگاه خود دشنه‌ای می‌زند تا برای ابد در کنار خسرو بیارامد و نمونه‌اعلای وفاداری در عشق شود. مرگ شیرین، «هوسنامه را به وفانامه تبدیل کرد و سرگذشت عاشق و معشوق را در عفت و حرمت، عاشقانه پایان داد» (زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۱۰۷).

زهی شیرین و شیرین مردن او زهی جان دادن و جان بردن او
چنین واجب کند در عشق مردن به جانان جان چنین باید سرودن
(نظامی، ۱۳۶۸: ص ۴۲۴)

«نحوه مردن شیرین نظر بعضی از نویسندگان را به خود جلب کرده است؛ چنانکه جاحظ در المحاسن و الاضداد در باب محاسن وفاء النساء این داستان را ذکر کرده است» (غلامرضایی، ۱۳۷۰: ۱۷۴).

کنیزان شیرین و خسرو

کنیزان شیرین، که در واقع، ویژگیهای شخصیتی شیرین را باز می‌نمایانند، اگرچه کارشان فقط خوشدلی و شادمانی است و به رسم دوشیزگان، «همه تن شهوتند»، چون شیرین پاکدامنند و به دور از مردان؛ به شیرین وفادارند و برای آسودگی وی می‌کوشند؛ در دلاوری هم‌تا ندارند و چنان آزادی عمل دارند که مقام اجتماعیشان در حد مردان است؛ در شکار و چوگان مهارتی برابر مردان دارند و هم‌اورد خسرو و همراهان او می‌شوند. کنیزان خسرو در برابر کنیزان شیرین، ویژگیهای شخصیتی مشابهی با خود وی دارند. آنان به شیرین رشک می‌ورزند و قصر او را در محلی نامناسب و بد آب و هوا می‌سازند و به دروغ به بنا می‌گویند شیرین جادوگری است که می‌خواهد در قصری دور از دید مردم به جادوگری بپردازد. شیرین این کنیزکان را مشتی ملامت دیده، جماش و جلب می‌داند که از پاکدامنی بی‌بهره‌اند و او که عروسی پارسا بود از آنان جدایی

جسته است:

چو زهره برگشاده دست و بازو بهای خویش دیده در ترازو
(نظامی، ۱۳۶۸: ۱۰۶)

علت اینکه شیرین در رویارویی با کنیزان خسرو از گشاده بودن بازوی ایشان در شگفت می‌شود و آنان را به خودفروشی متهم می‌کند، این است که «اصل پوشیدگی در زمان تاریخی وقوع داستان (دوران ساسانی) معادل پرهیزگاری است و در زمان بازآفرینی داستان نیز به دلایل دینی و فرهنگی، پوشیدگی نشانه فضیلت اخلاقی است» (طغیانی و چوقادی، ۱۳۸۸: ۱۲۹).

مریم

مطابق روایات تاریخی، «مریم دختر قیصر روم بود و در بزرگی و نسب همتا نداشت و قیصر او را به عنوان اکرام خسرو به همسری او درآورد» (ریاحی، ۱۳۷۶: ۱۹۶). در شاهنامه نیز وی زنی زیبا و دانا معرفی می‌شود که در جریان اختلاف‌های دینی خسرو را یاری می‌دهد:

همان نیز مریم زن هوشمند که بودی لبانش همیشه به پند
(فردوسی، ۱۳۷۹: ۱۳۳)

اما در روایت نظامی، وی در تعصب سنگدل و استوار است؛ حال اینکه مریم زن بیگناهی است که برای حفظ زندگی زناشویی خود می‌کوشد و دشمنی‌اش با شیرین از سر خبث طینت نیست؛ بیم دارد که حضور شیرین نزد خسرو، خسرو را از وی دور سازد و غرور و عزت‌نفسش، نمی‌خواهد حضور شیرین، شوکت و شکوه او را بیالاید؛ لذا خسرو را تهدید می‌کند که اگر شیرین را نزد خود بیاورد، خود را خواهد کشت. «در این اعتراض شدید و تهدید به خودکشی، ناله زنی آبرومند را می‌توان شنید که از خیانت و کجرفتاری شوهر تاجدارش به جان آمده است» (مؤید، ۱۳۷۵: ۵۳۳).

مریم در زندگی خسرو زن غریبی است و هرگز با وی چنانکه شایسته شأن او بود، رفتار نشد؛ زنی است که خسرو با وی به دلایل سیاسی و بر اساس منطق و عقل ازدواج کرده است و به همین روی از وفاداری همسرش اطمینان ندارد و مدام در کار پاییدن اوست و از رقیب عشقی خود بیم دارد. مرگش نیز برای خسرو، رهایی از غم و نوید زندگی تازه است؛ اگرچه خسرو می‌کوشد به سبب مقام و احترام او، مراسم سوگواریش

_____ رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی

را به شایستگی برپا کند؛ ماهی بر تخت ننشیند و سیاه پوش ماتم او شود. نظامی چهار دلیل برای مرگ مریم می آورد: قضای آسمانی، انتقام مرگ فرهاد، خوراندن زهر به او و اینکه خود خواست بمیرد؛ زیرا از زندگی با خسرو در رنج بود. شیرین در باب سبب مرگ مریم می گوید:

فلک زان داد بر رفتن دلیریش که بود آگه ز شاه و زودسیریش
(نظامی، ۱۳۶۸: ۲۶۹)

مهمین بانو

از مهمین بانو در تاریخ یاد نشده و احتمالاً شخصیت وی ساخته ذهن نظامی است (احمدنژاد، ۱۳۷۵: ۲۹). در روایت نظامی، وی زنی دادگر، مهربان، مقتدر، نصیحت گوی و در جایگاه مادری دلسوز، پرهیزگار و داناست. بزرگترین کنش اخلاقی داستان را در حقیقت وی رقم می زند. اوست که شیرین را به پاکدامنی فرامی خواند و کشمکش عشق و هوس را تا پایان داستان به پیش می برد. پس از اینکه شیرین در جستجوی خسرو از نزد او می گریزد و به مدائن می رود، وی با پرهیز از تعقیب شیرین از رسوا کردن او جلوگیری می کند و راه بازگشت او را باز می گذارد؛ پس از بازگشت شیرین نیز با بزرگواری، حدیث رفته را بر روی او نمی آورد و چون می داند کار شیرین از سر عاشقی است، حالات و احساسات شیرین و مقتضیات جوانی را درک می کند؛ بر او خرده نمی گیرد و بزرگواری از سر خطای او درمی گذرد و امیدوار است، بدین گونه، شیرین فرمان پذیرد و از عشق رها شود. «رفتار مهمین بانو با شیرین از دیدگاه روانشناسی تربیتی بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا اگر آن تنبیه ها اعمال می شد، ممکن بود انواع آسیب های روانی و شخصیتی بر شیرین وارد شود و زندگی آینده او را به طور کامل دگرگون کند» (کریمی، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

مهمین بانو پاکدامن و پاک گوهر است. وی شیرین را پند می دهد که نیک و بد جهان نیازموده است و نمی داند جهان نیرنگ های بسیار در سر دارد؛ پس مبدا که فریفته شیدایی خسرو و تسلیم ناشکیبایی او شود و فریب شیرین زبانی او را بخورد؛ زیرا خسرو پس از کامجویی، او را آلوده دامن رها خواهد کرد و به عشق دیگری خواهد پرداخت. مهمین بانو مادرانه و از سر خردی زنانه، که با خلق و خوی مردان بخوبی آشناست با آگاهی از ارزشها و شایستگی های خاندان خود، شیرین را پند می دهد که خسرو

اگر او را پاکدامن بیابد، او را به آیینی تمام به ازدواج خود در خواهد آورد.
 چو بیند نیک‌عهد و نیک نامت ز من خواهد به آیینی تمامت
 تو خود دانی که وقت سرفرازی زناشویی به است از عشق‌بازی
 (نظامی، ۱۳۶۸: ۱۲۱)

شیرین تربیت شده چنین زنی است؛ زنی که شیرین را دارای قلبی زنانه، اما به استواری مرد تربیت می‌کند. شیرین در دامان امن خانواده‌ای مقید به ارزشهای اخلاقی پرورده شده که مهین بانو نماد آن است و تا پایان داستان نیز نصایح پرورنده خود را آویزه گوش می‌کند. «نصایح او به شیرین، که همواره او را به تقوا می‌خواند، نشاندهنده تقوای خود او و نفوذ کلامش به حدی است که شیرین تا واپسین روز عمر از جاده عفاف خارج نمی‌شود» (ریاحی، ۱۳۷۶: ۱۵۱). شاپور نیز در وصف شیرین به فضایل اخلاقی مهین بانو اشاره می‌کند که پرورانده و در حکم مادر اوست و گویی بر این نکته تأکید می‌ورزد که شیرین، بانویی شایسته است؛ زیرا مادری شایسته دارد.

نظامی در ترسیم شخصیت مهین بانو یکی دیگر از اندیشه‌های متمایز خود را مطرح می‌کند و آن، مسئله حکومت زن است که نظر غالب در باب آن، عدم جواز حکومت زن است. نظامی با ترسیم شاه-زنهایی چون مهین بانو در منظومه خسرو و شیرین و نوشابه در اسکندرنامه، دیدگاه دیگری مطرح می‌کند. به نظر وی اساس حکومت، فکر و اندیشه و عدل و انصاف است و حاکم، چه مرد باشد و چه زن، باید به این فضایل و اخلاق نیکو متخلق باشد. البته طبیعت حکمرانی با طبیعت زنانگی سازگار نیست و زن نمی‌تواند با حفظ سیره زنانگی، حکومت کند؛ از این روست که نظامی مهین بانو را با ویژگیهای مردانه وصف می‌کند؛ پادشاهی است که «ز مردان بیشتر دارد سترگی» و از بزرگیش نام مهین بانو بر او نهاده‌اند.

نتیجه

رابطه عشق و اخلاق در منظومه خسرو و شیرین دو سویه است. نظامی با حذف و تخفیف جنبه منحصرأ شهوانی و جسمانی عشق، عشقی را ترسیم می‌کند که از هوس‌جویی و ناپاکی آغاز می‌شود و به پاکدامنی و تکامل روحی و عشق زناشویی ختم می‌شود. داستان عشق فرهاد نیز مثل اعلای عشق عرفانی است؛ بدین ترتیب، معروفترین داستان عاشقانه فارسی، پاکدامنی و پرهیزگاری است و این امر، گویای تأثیر

معتقدات اسلامی در ذهن نظامی و پابندی وی به ادبیات متعهد است. تأثیر اخلاق بر عشق را بیش از همه در وجود شیرین می‌توان باز یافت. وفاداری، شکیبایی و مهمتر از همه، پاکدامنی، مهمترین نمودهای تأثیر معتقدات اخلاقی شیرین بر عشق اوست.

در بررسی رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین از میان فضائل اخلاقی منعکس شده خدا باوری، پاکدامنی و شجاعت در صدر قرار دارد که با شخصیت دینی و اندیشه محور نظامی در هماهنگی است. در متن داستان، فضیلت وفاداری، خردمندی، عزت نفس و نصیحت‌گویی از دیگر گزاره‌ها بسیار بیشتر منعکس شده است که با فضای داستان هماهنگی دارد. حيله و نیرنگ نیز از مهمترین رذایل منعکس شده است که در ارتباط با داستان عشق قرار دارد. در فضایل، اخلاق فردی و در رذایل، اخلاق اجتماعی بیشتر منعکس شده است.

دو نگاه متفاوت و متناقض را در منظومه خسرو و شیرین نظامی به زنان می‌توان پی گرفت: نگاهی که زن را کم‌خرد، مکار، بی‌وفا و بی‌آزم می‌بیند و بازتاب عقاید جامعه است و نگاه دوم، که شخصیت زنان را احیا می‌کند، نگاه ممتاز و متمایز نظامی است. در این منظومه، فضایل زنان بیش از فضایل مردان و رذایل آنان کمتر از رذایل مردان، منعکس شده است. به‌طور خلاصه ویژگیهای اخلاقی شخصیت زن در منظومه خسرو و شیرین را می‌توان بدین گونه بیان کرد:

- فضایل شکر، راستگویی و صراحت، پاکدامنی و خدا باوری و رذایل آن هرزگی، عشرت‌کده‌داری، فریبکاری و نیرنگ

- فضایل شیرین، شجاعت، پاکدامنی و پرهیزگاری، وفاداری، صبر بر سختی، فروتنی، شرم، پندپذیری، احترام به خرد پیران، عاقبت‌اندیشی، خدا باوری، خردمندی و فرزاندگی، حفظ عزت نفس، نصیحت‌گویی، دانش‌طلبی، انصاف و عدل در حکومت، هنرشناسی و هنردوستی است که فاقد رذایل اخلاقی است.

- کنیزکان خسرو، فاقد فضایل اخلاقی هستند و رذایل آنها دروغ‌گویی، ناپاکی، رشک و حسد است.

- فضایل کنیزکان شیرین، پاکدامنی، وفاداری، دلاوری، خدا باوری و فاقد رذایل اخلاقی هستند.

- مریم، فاقد فضایل اخلاقی است و تعصب و سنگدلی، ردیلت اخلاقی او است.

- فضایل مهین بانو، دلاوری، بزرگواری و عفو، مهمان نوازی، پاکدامنی، خردمندی و دانایی، اندرزگویی است که فاقد رذیلت اخلاقی است.

فهرست منابع

- احمدنژاد، کامل؛ (۱۳۷۵) *تحلیل آثار نظامی*، چ دوم، تهران: پایا.
- ثروت، منصور؛ (۱۳۷۰) *گنجینه حکمت در آثار نظامی*، تهران: امیرکبیر.
- ریاحی، لیلی؛ (۱۳۷۶) *قهرمانان خسرو و شیرین*، چ دوم، تهران: امیرکبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین؛ (۱۳۷۴) *پیر گنج در جستجوی ناکجا آباد*، چ دوم، تهران: سخن.
- ستاری، جلال؛ (۱۳۸۳) *سایه ایزوت و شکرخند شیرین*، تهران: مرکز.
- سعیدی سیرجانی، علی اکبر؛ (۱۳۷۹) *سیمای دو زن*، چ ششم، تهران: پیکان.
- غلامرضایی، محمد؛ (۱۳۷۰) *داستان‌های غنایی منظوم از آغاز شعر فارسی دری تا ابتدای قرن هفتم*، تهران: فردابه.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۷۹) *شاهنامه*؛ چ پنجم، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: قطره.
- نظامی، الیاس بن یوسف؛ (۱۳۶۸) *خسرو و شیرین*؛ تصحیح برات زنجانی، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

مقالات

- اقبال، ابراهیم و حسین قمری گیوی؛ (۱۳۸۲) «بررسی روانشناختی سه منظومه غنایی فارسی»، *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ش ۲، ص ۱۶-۱.
- امیر قاسمی، مینو؛ (۱۳۷۲) «برخی عناصر تراژدی در داستان خسرو و شیرین»، *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی نهمین سده تولد نظامی گنجوی*، ج ۱، به اهتمام منصور ثروت، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز، ص ۷۸-۹۷.
- اوکادا، امیکو؛ (۱۳۶۵) «سیمای زن در شعر تغزلی فارسی»، ترجمه هاشم رجبزاده، *آینده*، س ۱۲، ش ۱۱، ص ۷۲۱-۷۳۴.
- پورجوادی، نصرالله؛ (۱۳۷۰) «شیرین در چشمه»، *نشر دانش*، ش ۶۴، ص ۱۴۶-۲۵۵.
- جوادی، ضیاءالدین؛ (۱۳۷۷) «شرم و آزر در دو اثر غنایی ویس و رامین و خسرو و شیرین»، *کیهان فرهنگی*، ش ۱۴۵، ص ۲۰-۲۵.
- رضا، عنایت‌الله؛ (۱۳۸۱) «سیاست دینی خسرو دوم پرویز»، *فرهنگ*، ش ۴۳، ص ۱-۲۰.

_____ رابطه دوسویه عشق و اخلاق در شخصیت زنان منظومه خسرو و شیرین نظامی

طغیانی، اسحاق و سمانه جعفری؛ (۱۳۸۸) «شیرین ترین حکمت‌های خسروی در غنایی ترین اثر نظامی، امیر خسرو و هاتفی»، *پژوهشنامه ادب غنایی*، دانشگاه سیستان و بلوچستان، س ۷، ش ۱۳، ص ۳۹-۶۹.

کرمی، محمدحسین؛ (۱۳۸۹) «بررسی و تحلیل شاه- زن در نگاه نظامی»، *بوستان ادب*، دوره ۲، ش ۲، ص ۱۳۳-۱۵۹.

لویمی، سهیلا؛ (۱۳۹۶) «اخلاق‌مداری در شخصیت‌های مطرح در منظومه خسرو و شیرین»، *پژوهش‌های اخلاقی*، ش ۲، ص ۱۸۹-۲۰۸.

نوروزی، زینب؛ (۱۳۹۴) «بررسی شخصیت زن در شعر نظامی»، انجمن ترویج زبان و ادبیات فارسی، دوره ۱۰، دانشگاه بیرجند، ص ۵۰۳-۵۱۵.

یوسف قنبری، فرزانه؛ (۱۳۹۴) «تحلیل شخصیت زن با دیدگاهی برگرفته از روانشناسی تحلیلی در منظومه خسرو و شیرین»، *فصلنامه زن و فرهنگ*، ش ۲۴، ص ۱۰۹-۱۲۱.

یوسف قنبری، فرزانه؛ (۱۳۸۹) «آیا صدای شیرین همان اندیشه نظامی است؟»، *اندیشه‌های ادبی*، ش ۴، ص ۱۴۱-۱۵۶.

نیکویخت، ناصر؛ رامین نیا، مریم؛ (۱۳۸۸) «زن آرمانی نظامی گنجوی در آینه شیرین»، *مطالعات اجتماعی - روانشناختی زنان (مطالعات زنان)*، ش ۴، ص ۱۳۹-۱۵۷.

پاک نیا، محبوبه؛ (۱۳۸۶) «خسرو و شیرین از منظر زنانه نگری»، *مجله تحقیقات زنان (مجله مطالعات زنان)*، ش ۱، ص ۱۱۵-۱۴۲.

فاطمی سیدحسین، درپر، مریم؛ (۱۳۸۸) «بررسی سازوکار شخصیت‌ها در خسرو و شیرین نظامی»، *جستارهای ادبی*، ش ۴، ص ۵۳-۷۷.

جودی نعمتی، اکرم؛ (۱۳۸۰) «زن در آینه شعر فارسی، *مطالعات راهبردی زنان*، ش ۱۲. حیدری، بتول؛ (۱۳۹۲) «بررسی و تحلیل مفاهیم اخلاقی در منظومه‌های عاشقانه ادبیات فارسی تا پایان قرن ششم هجری»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، استاد راهنما سیدمهدی نوریان، دانشگاه اصفهان.

کشاوری، نرگس؛ (۱۴۰۰) «تحلیل فضایل ششگانه اخلاقی در منظومه خسرو و شیرین نظامی با تأکید بر سبک تربیتی مارتین سلیگمن، *سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، ش ۱، ص ۶۱-۷۷.

مؤید، حشمت؛ «مریم و شیرین در شعر فردوسی و نظامی»، *ایران‌شناسی*، ش ۳، ص ۵۲۶-۵۳۹.